

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΑ ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

A. Θεωρητικές προσεγγίσεις

1. Τα Νέα Οικονομικά της Εργατικής Μετανάστευσης

Τα εμβάσματα των μεταναστών προς τις χώρες καταγωγής τους, αντικείμενο έντονων θεωρητικών συζητήσεων μετά το 1950, προσέλκυσαν εκ νέου το ενδιαφέρον των θεωρητικών της μετανάστευσης τη δεκαετία του 1990, στο πλαίσιο της αλλαγής παραδείγματος, της επικράτησης πλουραλιστικών και υβριδικών προσεγγίσεων στο χώρο των κοινωνικών σπουδών και της συνεργασίας ερευνητών από διαφορετικούς επιστημονικούς χώρους και παραδόσεις (De Haas, 2008).

Η ανάπτυξη των Νέων Οικονομικών της Εργατικής Μετανάστευσης (New Economics of Labour Migration/NELM) και η διεθνική στροφή στις μεταναστευτικές σπουδές επέτρεψαν την απομάκρυνση από γραμμικά, στατικά και ανιστορικά μοντέλα σύνδεσης της μετανάστευσης με την ανάπτυξη και ανέδειξαν την αλληλοσύνδεση, συμπληρωματικότητα και εσωτερική ανομοιογένεια των δύο αυτών φαινομένων. Η μετανάστευση άρχισε να προσεγγίζεται ως μεταβλητή που απορρέει από την ανάπτυξη και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι ευρύτερων μετασχηματισμών. Ταυτόχρονα, όμως, της αναγνωρίστηκαν οι δικές της αυτο-συντηρούμενες και αυτο-υπονομευόμενες δυναμικές και η ξεχωριστή συμβολή της στις διαδικασίες κοινωνικών μεταβολών (De Haas, 2008, σελ. 43). Μέσα από τη σύζευξη νεοκλασικών/αναπτυξιακών και δομιστικών προσεγγίσεων δόθηκε για πρώτη φορά έμφαση τόσο στους δομικούς περιορισμούς –πολιτικούς, θεσμικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς– εντός των οποίων λαμβάνει χώρα η μετανάστευση όσο και στις προσδοκίες, τις πρωτοβουλίες και τις περιορισμένες –εντούτοις υπαρκτές– δυνατότητες των υποκειμένων να τις υπερβαίνουν. Οι ερευνητές της μετανάστευσης επικεντρώθηκαν στη μελέτη της επίδρασης που έχουν τα εμβάσματα στη μεταναστευτική απόφαση, εστίασαν στις χώρες αποστολής και ειδικά στις κοινότητες καταγωγής των μεταναστών και θεώρησαν τους μη μετανάστες ως ένα εξίσου ενδιαφέρον πεδίο ανάλυσης. Πολυάριθμες έρευνες πεδίου σε κράτη της Λατινικής Αμερικής, της Ασίας και της Μεσογείου που γνώρισαν υψηλή μεταναστευτική εκροή άρχισαν να εξετάζουν το νοικοκυριό-οικογένεια ως την κατεξοχήν μονάδα λήψης αποφάσεων κατά τη μεταναστευτική διαδικασία και να διερευνούν τους ποικίλους και σταθερούς δεσμούς που διατήρησαν οι μετανάστες με την κοινότητα καταγωγής τους.

Η μετανάστευση ερμηνεύτηκε όχι ως μια προσωπική επιλογή μεμονωμένων ατόμων αλλά ως απόρροια οικογενειακού σχεδιασμού, ο οποίος δεν αποβλέπει μόνο στη

μεγιστοποίηση του αναμενόμενου εισοδήματος αλλά και στην ελαχιστοποίηση των κινδύνων για τα υπόλοιπα μέλη μέσα από τη διαφοροποίηση της κατανομής των οικιακών πόρων. Πρόκειται για μια στρατηγική ολόκληρης της οικογένειας, η οποία πολύ πιο αποτελεσματικά απ' ό,τι το μεμονωμένο άτομο επιχειρεί να αντιμετωπίσει τους δομικούς περιορισμούς της παγκόσμιας αγοράς και να διασφαλίσει την ευημερία της χρηματοδοτώντας την αποδημία κάποιου μέλους της και αναμένοντας τα εμβάσματά του. Αυτή η σκόπιμη επιλογή του νοικοκυριού δεν έχει στενά οικονομικό χαρακτήρα, αλλά αντίθετα υπαγορεύεται από ένα συνδυασμό κινήτρων και αναγκών που συνδέονται με τους κοινωνικούς θεσμούς, τις ενδοοικογενειακές σχέσεις και ιεραρχίες και τους μηχανισμούς απόκτησης υλικών και συμβολικών πόρων. Προϋποθέτει την επιλεκτική πρόσβαση των μελών του στα διάφορα κεφάλαια (οικονομικό, κοινωνικό, ανθρώπινο), τις διαφορετικές εκτιμήσεις των ευκαιριών και τις μεταβαλλόμενες και διαφοροποιημένες προσδοκίες των πρωταγωνιστών (De Haas, 2008, σελ. 36).

Η προσέγγιση της μετανάστευσης όχι ως απέλπιδας προσπάθειας ατομικής διαφυγής από ακραίες συνθήκες φτώχειας, αλλά ως στρατηγικής επιλογής κοινωνικών ομάδων να βελτιώσουν το οικονομικό και κοινωνικό στάτους τους μέσα στην κοινότητα, συνάδει με το διεθνικό μοντέλο θεώρησης της μετανάστευσης ως έκφρασης ισχυρών κοινωνικών δεσμών μεταξύ αυτών που αποδημούν και εκείνων που μένουν πίσω. Αυτός ο συμβολαϊκός χαρακτήρας της μετανάστευσης επεξηγεί τη συνεχή ροή ανθρώπων, κεφαλαίων, αγαθών και ιδεών μεταξύ κράτους αποστολής και υποδοχής. Ειδικά τα εμβάσματα θεωρήθηκαν ως η πιο απτή απόδειξη και ένα μέτρο σύγκρισης του βαθμού συμμετοχής των μεταναστών στην καθημερινή ζωή και τις ανάγκες της κοινωνίας από την οποία προέρχονται. Έθεσαν σε αμφισβήτηση τη συμβατική ιδέα της άνευ όρων αφομοίωσής τους στην κοινωνία υποδοχής και της οριστικής αποκοπής τους από τη χώρα καταγωγής, έφεραν στο προσκήνιο τη δράση των μεταναστών και την επίδρασή τους σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο και τόνισαν τη σημασία της συχνής κυκλοφορίας και επικοινωνίας για τη διατήρηση του «διεθνικού πεδίου». Γρήγορα έγινε αντιληπτό ότι η οικονομική διάσταση της διεθνικής ζωής δεν περιοριζόταν στις ροές οικογενειακών εμβασμάτων. Συνεπώς, το πεδίο μελέτης των οικονομικών πτυχών της διεθνικής ζωής διευρύνθηκε για να συμπεριλάβει τις μεταφορές κεφαλαίων από οργανωμένες ομάδες μεταναστών για την υποστήριξη των αναγκών των κοινοτήτων καταγωγής τους (εμβάσματα συλλόγων), τις ποικίλες επαγγελματικές υπηρεσίες για την ικανοποίηση των διεθνικών αναγκών τους (Τράπεζες, αμμοπλοϊκές, δικηγορικές και κτηματικές εταιρίες), τις διεθνικές επιχειρηματικές πρωτοβουλίες και τις κτηματικές επενδύσεις τους στην πατρίδα. Ταυτόχρονα, η διεθνική οπτική ανέδειξε τις αλληλοσυνδεόμενες και πολυσήμαντες κοινωνικές, πολιτισμικές, πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις των διασυνοριακών πρακτικών και εμπειριών και κάλεσε τους μελετητές να ανιχνεύσουν οικονομικές σημασίες σε όλο το κοινωνικο-πολιτισμικό πεδίο δράσης των μεταναστών, καθώς και κοινωνικές λειτουργίες πίσω από κάθε οικονομική πρακτική (Guarnizo, 2003).

Όπως υποστηρίχτηκε, η αποστολή εμβασμάτων υπαγορεύεται από ένα πλέγμα κινήτρων, επιδιώξεων και υποχρεώσεων. Αποτελεί μια κοινωνιακή/σχεσιακή πράξη, η οποία υποδηλώνει την πίστη και την αφοσίωση του μεταναστευτικού υποκειμένου στα συστήματα αξιών, συμβόλων και κανόνων ενός κοινωνικού συνόλου. Εξυπηρετεί κατ' αρχάς μια άρρητη συμφωνία αποπληρωμής του κόστους της μετανάστευσης, το οποίο έχουν επιφορτισθεί όσοι έχουν παραμείνει πίσω, εκφράζει αλτρουιστικά συναισθήματα προς όσους ζουν σε συνθήκες στέρησης και τέλος αντανακλά προσωπικές επιδιώξεις. Η μεταφορά μεταναστευτικών κεφαλαίων στην πατρίδα θεωρείται, επίσης, ότι προετοιμάζει την επιστροφή του μετανάστη, επαυξάνει την ατομική περιουσία του και ενισχύει την κοινωνική θέση και το προσωπικό του γόητρο στην κοινότητα καταγωγής (Lacroix, 2010a, σελ. 5-10). Ταυτόχρονα, συγκρατεί στην πατρίδα μέλη, τα οποία στο πλαίσιο της αμοιβαιότητας δεσμεύονται με οικογενειακές υποχρεώσεις από τις οποίες απαλλάσσεται ο απόδημος (Mazzucato, 2011).

Μέσα από την κριτική αποτίμηση των πρώτων θεωρητικών τους εργασιών οι ερευνητές της διεθνικότητας επισήμαναν τις πολλαπλές κατευθύνσεις των χρηματικών ροών, την ενθέκευσή τους στο ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο, καθώς και το ιστορικό προηγούμενο της οικονομικής διεθνικής ζωής. Τόνισαν την ανάγκη αναθεώρησης της σχέσης μεταξύ της κινητικότητας της εργασίας και του κεφαλαίου και επαναπροσέγγισης παλαιότερων μεταναστευτικών κυμάτων (Foner, 1997· Guarnizo, 2003, σελ. 666-671). Η ανάδειξη του νοικοκυριού ως κεντρικής μονάδας λήψης της μεταναστευτικής απόφασης συνοδεύτηκε, επίσης, από τον προβληματισμό σχετικά με τον κίνδυνο ουσιοποίησης του και απόκρυψης των ανισοτήτων, έμφυλων και ηλικιακών, που υπάρχουν στο εσωτερικό του. Όπως υποστηρίχτηκε, η μονολιθική προσέγγισή του ως ενός αδιάρρηκτου συνόλου με αλτρουιστικούς στόχους, σαφή σχέδια και ορθολογικές στρατηγικές εμποδίζει τη διερεύνηση της ατομικής δράσης που αναπτύσσει συχνά ο μετανάστης ανεξάρτητα από τη βούληση της οικογένειάς του (De Haas, 2008, σελ. 45).

2. Συζητήσεις για την αναπτυξιακή δυναμική των εμβασμάτων

2.1 Το ενδιαφέρον των κρατών αποστολής

Από τις αρχές του 20ού αιώνα οι κυβερνήσεις στη Νοτιοανατολική Ευρώπη είχαν διαβλέψει τα οικονομικά ωφελήματα που μπορούσαν να αποκομίσουν σε εθνικό επίπεδο από τη μαζική διατλαντική έξοδο των πολιτών τους. Τα μεταναστευτικά εμβάσματα αποδεικνύονταν σωτήρια για το ισοζύγιο πληρωμών όχι μόνο για κράτη με αδύναμη οικονομία, όπως το Μαυροβούνιο, αλλά και για αυτοκρατορίες, όπως η Αυστροουγγαρία, η οποία είχε καταφέρει στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου να έχει θετικό ισοζύγιο συναλλαγών χάρη στα εμβάσματα των Ούγγρων αποδήμων της (Brunnbauer, ό.π., σελ. 119). Βέβαια, μόνο στην Ιταλία, όπου από νωρίς η μετανάστευση είχε καταστεί

μία από τις μεγαλύτερες «βιομηχανίες» της, οι κρατικές αρχές εφάρμοσαν σχεδιασμένες πολιτικές προκειμένου να προσελκύσουν και να προστατεύσουν τα μεταναστευτικά εμβάσματα από τις απάτες των ιδιωτών τραπεζιτών που δρούσαν στην Αμερική, τις ανεπαρκείς ταχυδρομικές υπηρεσίες και τον ανταγωνισμό του αμερικανικού τραπεζικού συστήματος. Η ανάθεση της διαχείρισης των αποταμιεύσεων των Ιταλών αποδήμων στην Τράπεζα της Νάπολης με τη Μεταναστευτική Νομοθεσία του 1901 αποτέλεσε μία από τις πολλές προσπάθειες του ιταλικού κράτους να εξορθολογίσει τη ροή των εμβασμάτων (Cinèl, ό.π., σελ. 134-141), παράδειγμα που ακολούθησε και η Ουγγαρία με το μεταναστευτικό νόμο του 1903 (Brunnbauer, ό.π., σελ. 155).

Στην Ελλάδα οι εκθέσεις των Επιτροπών της Βουλής του 1906 και του 1912 συνιστούσαν την κρατική ρύθμιση της μεταναστευτικής διαδικασίας από διαφορετική αφετηρία η καθεμία. Η Επιτροπή του 1906 ήταν η πρώτη η οποία παρέθετε εμπειρικά στοιχεία για το ύψος των μεταναστευτικών εμβασμάτων, προκειμένου να τεκμηριώσει τα σημαντικά οικονομικά ευεργετήματα της ελληνικής υπερπόντιας μετανάστευσης. Η εκσυγχρονιστική ομάδα του Ρέπουλη (1912), αντίθετα, υιοθετούσε επιφυλακτική θέση απέναντι στα μακροπρόθεσμα οφέλη, τα οποία μπορούσε να αποκομίσει η ελληνική οικονομία από την αφαίμαξη του πιο παραγωγικού τμήματός της. Οι «πλουτολογικές» πτυχές της ελληνικής μετανάστευσης στην Αμερική απασχόλησαν και τους φοιτητές του καθηγητή Ανδρεάδη (1917), οι οποίοι διερεύνησαν τις επιπτώσεις των χρηματικών αποστολών των μεταναστών στις επαρχίες τους σε τομείς, όπως η τοκογλυφία, η γεωργική παραγωγή και οι υλικοί όροι ζωής των οικογενειών τους. Ο πρώτος Μεταναστευτικός Νόμος του 1920 δεν προέβλεπε ρυθμίσεις για την προσέλκυση των μεταναστευτικών κεφαλαίων, ενώ οι περιοριστικοί αμερικανικοί μεταναστευτικοί νόμοι σε συνδυασμό με τις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου αποθάρρυναν τη χάραξη πολιτικών αξιοποίησης των μεταναστευτικών εισοδημάτων. Κριτική στη μεταναστευτική πολιτική του κράτους, η οποία συνέχιζε να αντιμετωπίζει τη μετανάστευση των πολιτών του ως «φαινόμενον νοσηρότητας», ασκούσε την ίδια περίοδο ο καθηγητής Ιωάννης Τουρνάκης, ο οποίος αναδείκνυε στις μελέτες του όχι μόνο τα άμεσα χρηματικά κέρδη που μπορούσε να αποκομίσει η ελληνική οικονομία από τη μετανάστευση αλλά και τα μακροπρόθεσμα εμπορικά και τουριστικά οφέλη. Επιμένοντας στην ανάγκη προαγωγής και οργάνωσης της ελληνικής αποδημίας, η οποία στο Μεσοπόλεμο στρεφόταν σε νέους υπερωκεάνιους προορισμούς, συνιστούσε τη διευκόλυνση της μεταφοράς και της εκμετάλλευσης των μεταναστευτικών κεφαλαίων (Τουρνάκης, 1923- 1930). Η παρουσία 500.000 περίπου Ελλήνων στις ΗΠΑ προσέλκυσε πάντως το ενδιαφέρον των ελληνικών τραπεζών, οι οποίες επέκτειναν στο Μεσοπόλεμο τις δραστηριότητές τους στις μεταναστευτικές κοινότητες της Αμερικής διεκδικώντας μερίδιο από τη συγκέντρωση των καταθέσεων, την εξυπηρέτηση των εμπορικών αναγκών και τη διακίνηση των εμβασμάτων τους (Παντελάκης, 1998).

2.2 Το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον

Υπό το πρίσμα των Νέων Οικονομικών της Εργατικής Μετανάστευσης και της ανάπτυξης των πολιτισμικών σπουδών, οι συζητήσεις σχετικά με την ευεργετική ή αντιπαραγωγική επίδραση των εμβασμάτων απέκτησαν νέο περιεχόμενο. Οι απαισιόδοξες ερμηνείες της δεκαετίας του 1970 και 1980, οι οποίες επέμεναν στο «σύνδρομο του μετανάστη» και τη θεωρία της εξάρτησης για να περιγράψουν ντετερμινιστικά την οικονομική εξαθλίωση των αγροτικών κρατών της περιφέρειας μέσα από τη συνεχή αφαίμαξη του εργατικού δυναμικού τους και τη μεγέθυνση της ανισότητας στο εσωτερικό τους, αντικαταστάθηκαν από τοποθετήσεις πιο πλουραλιστικές οι οποίες έδιναν έμφαση τόσο στην ανθρώπινη δράση όσο και στη σημασία των κοινωνικών δομών (De Haas, 2007, σελ. 1-4). Παράλληλα, αντί να αποθεώνει τη συμβολή της μετανάστευσης και ειδικά της παλιννόστησης στην ανάπτυξη, όπως είχε κάνει το αισιόδοξο αναπτυξιακό (*developmentalist*) μοντέλο ερμηνείας του 1950 και 1960, η νέα οπτική υιοθετούσε την αρχή ότι η διεθνής μετανάστευση και τα εμβάσματα δεν οδηγούν στην ανάπτυξη με αυτόματο και γραμμικό τρόπο. Η αλληλεπίδρασή τους είναι ετερογενής, περίπλοκη και κοινωνικά διαφοροποιημένη (Papademetriou and Martin, 1991).

Εστιάζοντας κατ' αρχάς στην οικονομία του νοικοκυριού και στα όρια της κοινότητας, οι μελετητές στράφηκαν στη συνεξέταση των παραγόντων που υποκινούν τη διεθνή μετανάστευση και των συνεπειών που απορρέουν από αυτήν προκειμένου να κατανοήσουν τον τρόπο διαχείρισης των εμβασμάτων από τις οικογένειες των μεταναστών (De Haas, 2008, σελ. 3-4· Taylor, 1999, σελ. 76). Επέμεναν ότι είναι ουτοπικό, αν όχι αφελές, να αναμένει κάποιος ότι τα εμβάσματα θα φέρουν επενδύσεις σε μια αγροτική περιοχή στην οποία οι κακές δημόσιες υπηρεσίες, οι ελλιπείς υποδομές και οι δυσμενείς οικολογικές συνθήκες ωθούν στην αποδημία. Δέχτηκαν, βεβαίως, ότι συγκυριακά τα εμβάσματα μπορούν να χαλαρώσουν τους περιορισμούς στην παραγωγή και στις επενδύσεις και να επενεργήσουν θετικά σε ορισμένες μεταναστευτικές κοινότητες (Taylor, *ό.π.*, σελ. 72-74). Η αλληλεπίδραση μετανάστευσης και ανάπτυξης δεν θεωρείται ούτε γενικευμένη ούτε αδιαφοροποίητη, αλλά, αντίθετα, τοποθετείται μέσα σε συγκεκριμένες γεωγραφικές και χρονικές κλίμακες. Οι ροές εμβασμάτων είναι συνάρτηση του χρόνου παραμονής των μεταναστών στο εξωτερικό, των κοινωνικο-οικονομικών τους χαρακτηριστικών, του νομικού καθεστώτος, των πολιτισμικών παραδόσεων τους και των οικονομικών συνθηκών στη χώρα εγκατάστασης και καταγωγής (De Haas, 2007, σελ. 14-16). Σε σύγκριση με τα μη μεταναστευτικά νοικοκυριά οι επενδυτικές τάσεις των μεταναστών είναι σαφώς ισχυρότερες, σε τομείς τους οποίους οι ίδιοι εκτιμούν ως ασφαλείς, προϋποθέτουν, ωστόσο, την ικανοποίηση πολλών βασικών αναγκών όσων έχουν μείνει πίσω, ενώ συνδέονται με την προοπτική επιστροφής. Ακόμα πάντως και τα μικρά ποσά που κυκλοφορούν μπορούν να έχουν σταδιακά θετική επίδραση, αρκεί να έχουν σταθερή, συνεχή και γενικευμένη ροή προς το σύνολο της κοινότητας, καθώς και υποστήριξη από δημόσιες πολιτικές (Goldring, 2004, σελ. 808· Taylor, *ό.π.*, σελ. 75).

Βασικό ζήτημα προς διερεύνηση και αφετηρία του προβληματισμού των μελετητών των Νέων Οικονομικών υπήρξε πρωτίστως το περιεχόμενο της έννοιας «ανάπτυξη» και «παραγωγική επένδυση». Εμπειρικές αναλύσεις συνέχισαν να προσφέρουν σημαντικά ποσοτικά στοιχεία για το ύψος των εμβασμάτων που ρέουν στις τοπικές κοινότητες και τον τρόπο διάθεσής τους· διαφάνηκε, όμως, ότι δεν μπορούσαν να αναδείξουν το πλήθος και την ποικιλία των επιδράσεών τους ούτε το σύνολο των ανθρώπων που ωφελούνται από αυτά. Άρχισε ουσιαστικά να γίνεται κατανοητό ότι η ανάπτυξη δεν αποδεικνύεται πάντα –ούτε κυρίως– μέσα από τους δείκτες εισοδήματος και παραγωγικότητας. Συνεπώς, οι ερευνητές έπαψαν να συμερίζονται τις αφοριστικές απόψεις οι οποίες, εμμένοντας σε στενά οικονομικές ερμηνείες, έβλεπαν την πλειονότητα των οικογενειών να «κατασπαταλούν» σε μη παραγωγικές δραστηριότητες και επιδεικτικές καταναλωτικές αγορές τα φθίνοντα με το χρόνο μεταναστευτικά εμβάσματα, τις μεταναστευτικές οικογένειες να είναι μόνιμα εξαρτημένες από το εξωτερικό και τους λιγοστούς επενδυτές να στρέφονται σε κορεσμένους επιχειρηματικούς κλάδους (De Haas, 2007, σελ. 29-30). Επιλογές των μεταναστών, όπως η κατασκευή πολυτελών σπιτιών, οι δαπάνες για οικογενειακές τελετές και καταναλωτικά αγαθά, οι οποίες προηγουμένως αξιολογούνταν ως αντι-παραγωγικές αναγνωρίστηκε ότι τονώνουν άμεσα την τοπική και περιφερειακή οικονομία, ενθαρρύνοντας επενδύσεις και δημιουργώντας νέες θέσεις εργασίας για πληθυσμούς που δεν λαμβάνουν οι ίδιοι εμβάσματα. Δαπάνες πάλι για την εξασφάλιση της σχολικής φοίτησης, τη βελτίωση της διατροφής και της υγείας θεωρούνται ότι ενισχύουν το ανθρώπινο κεφάλαιο και την κοινωνική ανάπτυξη, παρέχοντας ασφάλεια, ευζωία και μόρφωση στις μεταναστευτικές οικογένειες. Ταυτόχρονα βοηθούν στη συγκρότηση κοινωνικού κεφαλαίου, το οποίο μακροπρόθεσμα μπορεί να αποδώσει οικονομικά οφέλη. Εξίσου σημαντική για την ποιότητα ζωής συνολικά της κοινότητας και την τοπική οικονομία θεωρήθηκε η διάθεση των εμβασμάτων για την υλοποίηση κοινοτικών έργων (Goldring, 2004, σελ. 808, 822· Taylor, *ό.π.*, σελ. 65, 70, 72-73, 78).

Η κριτική της συμπεριφοράς των λαϊκών τάξεων ως προς τον τρόπο διαχείρισης των εμβασμάτων ως ανορθολογικής θεωρείται αυθαίρετη, καθώς δεν λαμβάνει υπόψη το πολιτισμικό πλαίσιο και τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες μέσα στις οποίες αυτή εκδηλώνεται, ούτε τις κοινωνικές συνδηλώσεις που έχει για τα ίδια τα υποκείμενα. Αναγνωρίζεται δηλαδή ότι ο τρόπος διάθεσης των εμβασμάτων δεν υπακούει αποκλειστικά σε οικονομικές ανάγκες αλλά και σε μια «κοινωνική λογική», δηλαδή σε κοινωνικές στρατηγικές που αναπτύσσει το μεταναστευτικό υποκείμενο (Lacroix, 2010a, σελ. 9). Πράγματι, μια εξίσου παραμελημένη από την έρευνα πτυχή της ανάπτυξης είναι η οπτική του ίδιου του μετανάστη, το τι δηλαδή αυτός θεωρεί κέρδος και επιτυχία για τον εαυτό του και την οικογένειά του. Η ενίσχυση των δυνατοτήτων του μετανάστη να διάγει μια αξιοπρεπή ζωή και η επαύξηση των ανεξάρτητων επιλογών του συνιστά για πολλούς μελετητές βελτίωση της ποιότητας της ζωής του (Σεν/Sen, 2006). Οι μεταναστευτικές εμπειρίες, οι διασυνδέσεις και τα δίκτυα που διαμορφώνει, δημιουργούν

νέες ταυτίσεις και οπτικές ανάπτυξης, οι οποίες δεν συμφωνούν απαραίτητα με τις αντιλήψεις της υπόλοιπης κοινότητας ή τα σχέδια των κρατικών και διεθνών παραγόντων (Dannecker, 2009). Επιπλέον, οι πολιτισμικές επιδράσεις που δέχεται μέσα από τη μεταναστευτική διαδικασία προσφέρουν στον ίδιο προσωπικά οφέλη αλλά και νέες αντιλήψεις που μπορούν να θέσουν σε κίνηση μετασχηματισμούς οι οποίοι μέχρι πρότινος διέφευγαν της προσοχής των ερευνητών.

Ανάμεσα στους κοινωνικο-πολιτισμικούς παράγοντες που επηρεάζουν την οικονομική συμπεριφορά του μετανάστη οι μελετητές εντάσσουν και την κοινωνική/συμβολική αξία του χρήματος. Το χρήμα αποτελεί και πολιτισμικό προϊόν, το οποίο νοηματοδοτείται και καταναλώνεται ανάλογα με τις συνθήκες υπό τις οποίες αποκτάται. Τα μεταναστευτικά εμβάσματα θεωρούνται «ειδικό εισόδημα» που κερδήθηκε σε ένα προνομιακό περιβάλλον εκτός της κοινότητας γι' αυτό και δικαιολογείται μια πιο ελεύθερη χρήση τους στο χώρο καταγωγής. Μέσα από την επιδεικτική κατανάλωση, οι κάτοχοί τους επιδιώκουν να αναβαθμίσουν την κοινωνική θέση τους απέναντι στους συμπατριώτες τους, οι οποίοι είναι καθηλωμένοι στον τόπο και περιορισμένοι σε χαμηλά εισοδήματα (Kurien, 2008, σελ. 5-10. Zelizer, 1989).

Το επιστημονικό ενδιαφέρον προσέκλυσε, επίσης, οι υλικές μεταφορές, καθώς και τα λιγότερο ορατά, μη μετρήσιμα και άυλα «κοινωνικά εμβάσματα», τα οποία αποδεικνύονται συχνά πιο επιδραστικά από τα αντίστοιχα οικονομικά. Με ένα επιστημονικό άρθρο (1998) και μία μονογραφία (2001a), η Levitt επέκτεινε το περιεχόμενο του όρου «εμβάσματα», επιχειρώντας να αναδείξει την οικονομική μετανάστευση ως μια εγγενώς πολιτισμική πράξη. Επινοώντας τον όρο «κοινωνικά εμβάσματα», έστρεψε την προσοχή σε μορφές πολιτισμικής διάχυσης που πραγματοποιούνται σε τοπικό επίπεδο και «από τα κάτω», δηλαδή στους κανόνες και τις αξίες, τις πρακτικές, τις ταυτότητες και το κοινωνικό κεφάλαιο που κυκλοφορούν μεταξύ της κοινωνίας υποδοχής και της κοινωνίας καταγωγής από μια μεταναστευτική ομάδα. Κοινωνικά και πολιτισμικά εφόδια που μεταφέρονται από την πατρίδα και που διευκολύνουν την εγκατάσταση και προσαρμογή των μεταναστών στο νέο περιβάλλον, ανασυγκροτούνται και επανεισάγονται αναμορφωμένα στην πατρίδα μετασχηματίζοντας την κοινωνική, πολιτισμική και πολιτική ζωή της.

Αναλύοντας τη διαδικασία διαμόρφωσης των κοινωνικών εμβασμάτων η Levitt (1998, σελ. 930-933) εξήγησε ότι μέσα από την αλληλόδραση των μεταναστών με το νέο περιβάλλον τα πλαίσια αναφοράς που μεταφέρουν από την πατρίδα υφίστανται διαφοροποιημένες αλλαγές ανάλογα με τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά της μεταναστευτικής ομάδας και τις ευκαιρίες που παρέχουν οι δομές του κράτους υποδοχής. Έτσι, όσοι μετανάστες απομονώνονται στους εθνοτικούς θύλακες, δέχονται ως απλοί παρατηρητές επιρροές από το νέο περιβάλλον μέσα από τις περιορισμένες κοινωνικές τους επαφές· άλλοι προσαρμόζουν εργαλειακά τα πολιτισμικά τους εφόδια προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις πρακτικές προκλήσεις της μεταναστευτικής ζωής· τέλος, νεωτεριστές επιδιώκουν σκόπιμα το δημιουργικό και επιλεκτικό εμπλουτισμό των

ιδεών και πρακτικών τους. Τα «σενάρια πολιτισμικών μείξεων» τα οποία προκύπτουν από τις παραπάνω διαδικασίες περιλαμβάνουν: α) έξεις οι οποίες αναπαράγονται και διατηρούνται αμετάβλητες, β) ιδέες και πρακτικές που εγκαταλείπονται στο νέο περιβάλλον, γ) νέες συνήθειες και δεξιότητες οι οποίες εγγράφονται στα παλιά εφόδια και δ) νέα υβριδικά πολιτισμικά συστήματα.

Τα κοινωνικά εμβάσματα μεταφέρονται μεταξύ ατόμων, οργανώσεων ή μέσω κοινωνικών δικτύων και άτυπων ομάδων. Καθοριστική για τη διάχυσή τους είναι η διαπροσωπική επικοινωνία. Οι παλιννοστίσεις και τα ταξίδια στην πατρίδα, οι επισκέψεις συγγενών και φίλων στις μεταναστευτικές κοινότητες προσφέρουν τις συνθήκες και τις ευκαιρίες διασταύρωσης και ζύμωσης των ιδεών, αξιών και τρόπων ζωής των μεταναστών με τις κοινωνίες καταγωγής. Αλλά και η τεχνολογία κάθε εποχής επιτρέπει τη διάχυση από απόσταση της μεταναστευτικής εμπειρίας στο φαντασιακό, τις προσδοκίες και τους γνωστικούς ορίζοντες όσων έχουν μείνει πίσω (Bocconi and Decimo, 2013, σελ. 8). Σε αντίθεση με τον απρόσωπο και μαζικό χαρακτήρα των παγκόσμιων πολιτισμικών ροών, τα εμβάσματα ταξιδεύουν μέσω αναγνωρίσιμων δρόμων και προσωποποιημένων δικτύων, ενώ μεταδίδονται εμπρόθετα και σε συγκεκριμένους δέκτες. Ταυτόχρονα, βέβαια, τα εμβάσματα αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι μιας συνεχούς διαδικασίας πολιτισμικής διάχυσης, στην οποία παγκόσμιες ροές προηγούνται και διευκολύνουν τη μετάδοσή τους σε τοπικό επίπεδο, δυσχεραίνοντας έτσι τη δυνατότητα να απομονώσει κανείς τη διακριτή συμβολή των μεταναστών (Levitt, 1998, σελ. 936-937).

Παράγοντες που διευκολύνουν την κυκλοφορία και το βαθμό επίδρασης των κοινωνικών εμβασμάτων σε μια διεθνική κοινότητα είναι η γεωγραφική και πολιτισμική εγγύτητα μεταξύ κράτους υποδοχής και κράτους αποστολής, η πολιτισμική ακτινοβολία, η οικονομική και τεχνολογική επιρροή του πρώτου, όπως επίσης και οι δεσμοί των μεταναστών με το κράτος και την κοινότητα καταγωγής τους. Σημαντικό ρόλο παίζουν, επίσης, η φύση των ίδιων των εμβασμάτων (π.χ. υλικά αγαθά) και του διεθνικού πεδίου (π.χ. πυκνότητα), τα χαρακτηριστικά του πομπού (π.χ. οικονομικο-κοινωνικό στάτους) και του δέκτη (φύλο, τάξη, κύκλος ζωής) και η διαδικασία μετάδοσής τους. Εμβάσματα που «συνταξιδεύουν» ή υποστηρίζονται από παγκόσμιες πολιτισμικές ροές και διαχέονται συστηματικά, αυξάνουν τη δεκτικότητά τους από τις τοπικές κοινότητες. Η επιρροή τους ενδέχεται να είναι τόσο θετική όσο και αρνητική, μπορεί να προκαλέσει κοινωνικούς μετασχηματισμούς, όχι όμως κοινωνικές ανατροπές, ενώ μεγιστοποιείται όταν υποστηρίζεται από κατάλληλες κρατικές πολιτικές (De Haas, 2007, σελ. 25-27. Levitt, 1998, σελ. 937-944).

B. Οικονομικές ροές και αλλαγές

1. Στοιχεία για τα οικονομικά εμβάσματα των Ελλήνων μεταναστών

Πληροφορίες για τα οικονομικά εμβάσματα των μεταναστών προς την Ελλάδα υπάρχουν μετά το 1900. Ειδικά για την πρώτη δεκαετία του αιώνα, τα στοιχεία προέρχονται από ετερόκλητες πηγές, είναι αποσπασματικά και ελλιπή, ενώ υπολογίζονται σε διαφορετικά κάθε φορά νομίσματα. Βασίζονται κατεξοχήν στα στοιχεία που περιλαμβάνουν οι δύο κυβερνητικές εκθέσεις του 1906 και του 1912, σε δημοσιεύματα του τοπικού και αθηναϊκού Τύπου, σε εκτιμήσεις των Διευθυντών των Τραπεζών και των Ταχυδρομείων που έχουν ενσωματωθεί σε μελέτες της εποχής και τέλος στις αμερικανικές στατιστικές. Φυσικά, μεγάλο μέρος των εμβασμάτων παρέμεινε «αόρατο», καθώς οι ανεπίσημες διόδοι μεταφοράς τους προς την Ελλάδα προτιμούνταν από τους περισσότερους μετανάστες. Η δυσκολία αποτύπωσης του μεγέθους των χρηματοποστολών οφείλεται και στην αδυναμία/απροθυμία των ελληνικών υπηρεσιών να τις καταγράψουν. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Έκθεση της Βουλής του 1906 (σελ. 49), ο Γενικός Διευθυντής των Ταχυδρομείων και Τηλεγράφων παραδεχόταν την πλημμελή λειτουργία της στατιστικής υπηρεσίας των Ταχυδρομείων και προσέφευγε όχι στην ακρίβεια των αριθμών αλλά σε μια προσωπική, βιωματική περιγραφή προκειμένου να αποτυπώσει τη θεαματική αύξηση των απλών επιστολών οι οποίες στέλνονταν από την Αμερική. Παρών ο ίδιος πολλές φορές κατά την άφιξη των ταχυδρομικών σάκων, περιέγραφε ότι «δισ της εβδομάδος λόφοι ολόκληροι σχηματίζονται εξ απλών επιστολών και εντύπων, αποστελλομένων υπό των μεταναστών εις τους εν Ελλάδι συγγενείς των». Σε άλλο σημείο της Έκθεσης (σελ. 52) γινόταν αναφορά στην κλοπή επιταγών αξίας 120.000 χρυσών φράγκων σε ένα τρίμηνο το 1905 στην επαρχία Λακεδαίμονος προκειμένου να αναδειχθεί το ύψος των εμβασμάτων που διακινούνταν στον κατεξοχήν μεταναστευτικό νομό της χώρας.

Η ίδια Έκθεση (σελ. 56) πάντως παρέθετε περισσότερες πληροφορίες για τη συστημένη αλληλογραφία που έφτασε στο Ταχυδρομείο των Αθηνών από τις Ηνωμένες Πολιτείες μεταξύ των ετών 1901 και 1905. Οι συστημένες επιστολές, οι οποίες είχαν κυρίως αποσταλεί στους μεταναστευτικούς νομούς της Πελοποννήσου την πενταετία αυτή, είχαν τριπλασιασθεί από 52.068 σε 162.286. Όλες περιλάμβαναν κάποια μικρή ή μεγάλη ποσότητα χρήματος, γεγονός που καθιστούσε μεγάλη την οικονομική αξία τους.

Εξίσου ανοδική ήταν η κίνηση των ταχυδρομικών επιταγών, οι οποίες το 1902 έφταναν μόλις τις 409 και η αξία τους ισοδυναμούσε με 66.475 χρυσά φράγκα, ενώ το 1905 είχαν αυξηθεί σε 10.007 και η αξία τους ανερχόταν στο 1.734.967 χρυσά φράγκα. Η αύξησή τους ήταν εντυπωσιακή, όπως καταδείκνυε η πρώτη τριμηνιαία έκθεση του 1906: 5.918 επιταγές αξίας 998.915 χρυσών φράγκων έναντι 1.577 επιταγών αξίας 250.938 χρυσών

φράγκων για το αντίστοιχο τρίμηνο του 1905. Η αύξηση αυτή οδηγούσε στην εκτίμηση ότι για το 1906 οι ταχυδρομικές επιταγές που θα διακινούνταν από το Ταχυδρομείο των Αθηνών θα υπερέβαιναν το ποσό των 5.000.000 χρυσών φράγκων και τα συνολικά εμβάσματα θα ξεπερνούσαν τα 40.000.000 χρυσά φράγκα ετησίως (Επιτροπή της Βουλής, ό.π., σελ. 50, 55). Αν και το ποσό που εμβαζόταν σε κάθε επιταγή την πενταετία αυτή κατά μέσο όρο ήταν μικρό (από 156 έως 173 χρυσά φράγκα), η αύξηση του αριθμού των μεταναστών και η σταδιακή συσσώρευση κεφαλαίων από τους παλαιότερους απόδηλους δικαιολογούσαν τις αισιόδοξες προβλέψεις (Στο ίδιο, σελ. 13).

Η αύξηση του εισαγόμενου χρυσού από τις Ηνωμένες Πολιτείες συνεχίστηκε την επόμενη πενταετία. Σύμφωνα με τη *Μελέτη* του Ρέπουλη (σελ. 84-87), το 1910 η αξία των 88.463 ταχυδρομικών επιταγών ανήλθε στα 20.427.062 χρυσά φράγκα, ενώ των τραπεζικών επιταγών στα 53.471.460 χρυσά φράγκα. Οι συντάκτες της υπολόγιζαν τον εισαγόμενο χρυσό από την προσωπική εργασία των μεταναστών για τη διετία 1910-1911 κατά μέσο όρο στα 34.000.000 χρυσά φράγκα.

Πληροφορίες για τα εμβάσματα αντλούνται και από την αμερικανική πλευρά. Η Επιτροπή Dillingham υπολόγιζε συνολικά για τα έτη 1900-1909 το συνολικό ποσό των ταχυδρομικών εμβασμάτων προς την Ελλάδα στα 7.631.535,82 δολάρια (United States Senate, 1911b, σελ. 275). Ο Fairchild (1911, σελ. 191-192) παρέθετε, επίσης, κάποιες αποσπασματικές πληροφορίες που είχε λάβει από τον Αμερικανό Πρόξενο στην Αθήνα Τζωρτζ Χόρτον, ο οποίος υπολόγιζε στα 4.000.000 δολάρια τα συνολικά εμβάσματα για το 1903 και στα 3.000.000 δολάρια για το 1904. Ανέφερε επιπλέον την εκτίμηση αμερικανικής μελέτης για το ετήσιο σύνολο των ελληνικών εμβασμάτων στα 5.000.000 δολάρια και στα 50 δολάρια το κατά κεφαλήν έμβασμα, το υψηλότερο σε σχέση με άλλες μεταναστευτικές ομάδες αυτής της δεκαετίας.

Αν πάντως η παρακολούθηση της ροής των μεταναστευτικών εμβασμάτων προς την Παλαιά Ελλάδα παρουσιάζει δυσχέρειες, ακόμα δυσκολότερη είναι η συγκέντρωση ποσοτικών στοιχείων και η εξαγωγή συμπερασμάτων ειδικά για περιοχές με υψηλή μεταναστευτική κίνηση στην πρώτη δεκαετία του αιώνα. Προσθέτουμε ενδεικτικά και μόνο τις πληροφορίες που διασώζονται για συγκεκριμένους νομούς. Στις 6/04/1905 ο Διευθυντής του *Νέου Αιώνα Πατρών* κατέγραφε τις εντυπώσεις του από την περιοδεία του στην Τρίπολη, την «πόλιν του χρυσού», όπως την χαρακτήριζε. Τα στοιχεία και οι μαρτυρίες που είχε συλλέξει για τον πλούτο που κυκλοφορούσε στην περιοχή επιβεβαιώνονταν από τις εικόνες ευφορίας που ο ίδιος είχε αντικρίσει στα υποκαταστήματα των Τραπεζών με τους «χωρικούς ερχομένους, εξαργυρούντας τσεκ και λαμβάνοντας μετά της μεγαλύτερας απαθείας, άνευ τινός συγκινήσεως ωραία καινούργη πεντακοσάδραχμα». Στο Ταχυδρομείο της Τριπόλεως έφταναν από την Αμερική 150 συστημένες επιστολές κατά μέσο όρο την εβδομάδα με τσεκ αξίας τουλάχιστον 30 λιρών η καθεμία (περίπου 146 δολάρια). Υπολόγιζε ότι κατά μέσο όρο 4.500 λίρες εισάγονταν εβδομαδιαίως στην ευρύτερη περιοχή, γεγονός που δικαιολογούσε την εξοικείωση των χωρικών

με το άφθονο χρήμα. Με 22.465 αποδήμους σε πληθυσμό 162.324 κατοίκων ο νομός Αρκαδίας δικαιολογημένα θεωρούνταν από τους πιο ευνοημένους οικονομικά εκείνη την περίοδο (Ρέπουλης, ό.π., σελ. 67-78). Μια εικόνα για την κίνηση των ταχυδρομικών εμβασμάτων στην Τρίπολη παρουσίαζε και ο Fairchild (1911, σελ. 192). Για το 1905 ανέφερε το ποσό των 18.383 δολαρίων, για το 1906 τα 65.330 δολάρια, για το 1907 τα 54.453 δολάρια και για το 1908 τα 39.412 δολάρια. Φοιτητής του καθηγητή Ανδρεάδη στην εργασία του για την ίδια περιοχή, αναφερόταν σε στατιστική η οποία υπολόγιζε τα αμερικανικά εμβάσματα, τα οποία αποστέλλονταν σε τρεις τράπεζες της Τρίπολης τη δεύτερη δεκαετία στα 10.000.000 δραχμές ετησίως (Μηνόπουλος, 1917, σελ. 80).¹¹

Από τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα και εξής, τα στατιστικά στοιχεία για τα τραπεζικά εμβάσματα πληθαίνουν. Σύμφωνα με τις πληροφορίες της Εθνικής Τράπεζας οι οποίες περιλαμβάνονται στην Οικονομική Επετηρίδα της Ελλάδας του 1938 (παράτιθενται στον: Saloutos, 1956, σελ. 120), τα εμβάσματα καθ' όλη τη δεκαετία κινήθηκαν ανοδικά, φτάνοντας τα 24.644.000 δολάρια το 1918. Μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου σημείωσαν αλματώδη αύξηση: 72.285.000 δολάρια το 1919, 110.077.000 δολάρια το 1920 και 73.371.000 δολάρια το 1921. Μετά από αυτή τη χρυσή τριετία και έως το 1931 τα εμβάσματα σταθεροποιήθηκαν σε αρκετά χαμηλότερα επίπεδα με καλύτερες χρονιές το 1924 και το 1930 κατά τις οποίες ανήλθαν στα 42.246.000 και 40.666.000 δολάρια αντίστοιχα. Το 1932 συρρικνώθηκαν στα 7.352.000 δολάρια και μόνο το 1937 άγγιξαν τα 30.400.000 δολάρια.

Ο Τουρνάκης (1930, σελ. 100-102) ανέφερε ότι σε όλη την περίοδο 1914-1928 τα τραπεζικά εμβάσματα των Ελλήνων μεταναστών ανήλθαν στα 2.896.000.000 χρυσές δραχμές και κάλυψαν πάνω από το 50% του ελλείμματος από το εξωτερικό εμπόριο αποτελώντας μετά τις εξαγωγές εμπορευμάτων τον σπουδαιότερο πόρο της Εθνικής Οικονομίας.¹² Μέχρι το 1921 η Εθνική Τράπεζα ήταν αυτή η οποία διαχειριζόταν το σύνολο σχεδόν των μεταναστευτικών εμβασμάτων της Αμερικής, ενώ μετά το 1922 και την ίδρυση υποκαταστήματος στη Νέα Υόρκη από την Τράπεζα Αθηνών περιορίστηκε στη διαχείριση τού ενός τρίτου των αμερικανικών εμβασμάτων.

Σε τοπικό επίπεδο, στο Μεσοπόλεμο τα μεταναστευτικά εμβάσματα, τα οποία εισέρρεαν στην Αρκαδία και τη Λακωνία, προσέλκυσαν το δημοσιογραφικό ενδιαφέρον του Μιχαήλ Ροδά. Σύμφωνα με την έρευνά του (Ροδάς, 1927, σελ. 140), μόνο στο υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας της Τρίπολης οι ντόπιοι παρουσίασαν προς εξαργύρωση επιταγές το 1923 αξίας 22.000.000 δραχμές και το 1924 αξίας 31.000.000 δραχμές. Στο πρώτο εξάμηνο του 1925 είχαν εξαργυρωθεί επιταγές από το εξωτερικό συνολικής αξίας

11. Βλ., επίσης, αποσπασματικές πληροφορίες για τη Ζάκυνθο (Δαμίρης, 1911, σελ. 16-17, 23-24), την Κεφαλλονιά (Κατάνης, 1917, σελ. 199), την Κυπαρισσία (Βεργάρου, 2014, σελ. 489) και το νομό Φθιώτιδος-Φωκίδος (Ρέπουλης, ό.π., σελ. 146-148).

12. Βλ., επίσης, πληροφορίες για τα εμβάσματα για την περίοδο 1914-1938 σε χρυσά φράγκα στο: Polyzos, 1947, σελ. 215. Σε δραχμές στο: Βαλαώρας, ό.π., σελ. 58-59.

9.800.000 δραχμές. Το συνάλλαγμα ανερχόταν στα 150.000 δολάρια μηνιαίως και ετησίως στο 1.800.000 δολάρια. Ο Ροδάς (σελ. 176) παρέθετε, επίσης, τη μαρτυρία του Διευθυντή της Εθνικής Τράπεζας Σπάρτης, σύμφωνα με την οποία στο νομό εισάγονταν κάθε μήνα από την Αμερική πάνω από 100.000 δολάρια, γι' αυτό και το υποκατάστημά της πολιορκούνταν καθημερινώς «από τους «δολλαριούχους κατοίκους», οι οποίοι επένδυναν τα χρήματά τους σε έντοκα γραμμάτια του κράτους.

Τις νέες οικονομικές δυνατότητες του Βασσαρά Λακωνίας αποτύπωνε το περιοδικό *Μαλεβός* το 1922. Κοινότητα 269 οικογενειών αριθμούσε 292 μετανάστες. Τα ποσά που φυλάσσονταν μέσα στο χωριό εκτιμούνταν σε 200.000 δολάρια και οι καταθέσεις των κατοίκων μόνο σε ελληνικές Τράπεζες στα 5.000.000 δραχμές.¹³

2. Η οικονομική συμπεριφορά των μεταναστών

Μελέτες της οικονομικής συμπεριφοράς των μεταναστών έχουν αναδείξει μια σειρά από παράγοντες που καθορίζουν το ύψος, τη συχνότητα και τον όγκο των χρηματικών αποστολών τους προς την πατρίδα (Glytsos, 1988· Γλυτσός, 1994· Έμκε-Πουλοπούλου, 1986, σελ. 296-317). Η φύση και οι στόχοι της μετανάστευσης κατ' αρχάς, οι οποίοι δεν είναι πάντα σταθεροί παρά την αρχική πρόθεση, επηρεάζουν τη διαχρονική εξέλιξη των εμβασμάτων. Όσο η μετακίνηση έχει πρόσκαιρο χαρακτήρα, το υποκείμενο στοχεύει στη γρήγορη συγκέντρωση αποταμιεύσεων στο κράτος εισδοχής και στην αξιοποίησή τους για την κάλυψη των αναγκών των μελών που μένουν πίσω αλλά και του ίδιου όταν επιστρέψει. Για την οικογένεια η οποία παραμένει στον τόπο καταγωγής τα εμβάσματα αποτελούν «τακτικό και κανονικό έσοδο», το οποίο της εξασφαλίζει ένα βιοτικό επίπεδο που ανταποκρίνεται στις προσδοκίες της κοινότητας. Οι δυνατότητες, όμως, του μετανάστη να ικανοποιήσει αυτές τις ανάγκες όσο το δυνατόν γρηγορότερα και αποτελεσματικότερα εξαρτώνται από τις συνθήκες και τον κλάδο απασχόλησης, το ύψος των αμοιβών, τον τρόπο διαβίωσης και την αποταμιευτική έφεσή του. Ταυτόχρονα, η ηλικία του μετανάστη και η οικογενειακή του κατάσταση, το μέγεθος των υποχρεώσεων στην πατρίδα, οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες ζουν τα εξαρτώμενα από αυτόν μέλη επηρεάζουν εξίσου τη ροή των χρηματικών αποστολών. Όταν αντίθετα η μετανάστευση αποκτά μόνιμο χαρακτήρα, η οικονομική συμπεριφορά του μετανάστη μεταβάλλεται. Προτεραιότητά του είναι πλέον η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου της οικογένειας που έχει δημιουργήσει ή έχει μεταφέρει στο εξωτερικό, ενώ τα εμβάσματα προς την πατρίδα έχουν περισσότερο τη μορφή ενός «δώρου» προς συγγενείς οι οποίοι δεν εξαρτώνται οικονομικά αποκλειστικά από αυτόν. Προέρχονται από το περίσσειμα του μεταναστευτικού εισοδήματος και έχουν προσωρινό και περιστασιακό χαρακτήρα.

13. *Μαλεβός*, 20, 11^{ος}/1922, σελ. 30-26, 6^{ος}/1923, σελ. 111.

Όσον αφορά την ελληνική μετανάστευση, διαπιστώνουμε ότι ο πρόσκαιρος χαρακτήρας της μέχρι την επιβολή των αμερικανικών ποσοστώσεων και το αυξητικό μέγεθός της καθόρισαν τον όγκο των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Οι οικονομικές ροές υπήρξαν συνεχώς ανοδικές κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα, όσο δηλαδή η αποδημία ήταν μαζική και συνεχώς ανανεούμενη. Η κατά ηλικία και φύλο διάρθρωση του μεταναστευτικού πληθυσμού επηρέασε την οικονομική συμπεριφορά του. Επρόκειτο κατεξοχήν για ανδρικό πληθυσμό ο οποίος βρισκόταν στην πλειονότητά του σε παραγωγική ηλικία, συνοδευόταν από ελάχιστο αριθμό γυναικών και γι' αυτό διατηρούσε ισχυρούς δεσμούς με την οικογένεια στην Ελλάδα. Η μεταφορά ή δημιουργία οικογένειας στην Αμερική έγινε αισθητή μετά το 1910 και αποτελούσε το 9% του ελληνικού πληθυσμού [Βαλαώρας, ό.π., σελ. 46-47 (πίν. XIV)]. Τα εμβάσματα επηρεάστηκαν από την ολιγόμηνη κρίση της αμερικανικής οικονομίας στα τέλη του 1907, συνέχισαν όμως σταθερά αυξητικά την επόμενη δεκαετία παρακολουθώντας τους ανοδικούς ρυθμούς της μεταναστευτικής εκροής μέχρι τον Α' Παγκόσμιο, τις αυξημένες οικονομικές ανάγκες των οικογενειών στην πατρίδα και τα ενισχυμένα αμερικανικά εργατικά ημερομίσθια στα χρόνια του Πολέμου.

Τα στοιχεία δηλώνουν, επίσης, ότι τα εμβάσματα των μεταναστών αποτελούνταν αυτήν την περίοδο κατά μέσο όρο από μικροποσά της τάξεως των πέντε και δέκα δολαρίων, τα οποία ακριβώς λόγω της χαμηλής αξίας τους αποστέλλονταν κυρίως με απλές ή συστημένες επιστολές.¹⁴ Η παραλαβή τους από τις οικογένειες προσέκρουε σε διάφορα εμπόδια, όπως καθυστερήσεις στη μεταφορά των ταχυδρομικών σάκων στην ελληνική επαρχία, πλαστογράφηση των επιταγών ή αδυναμία εξαργύρωσής τους στα κατά τόπους ταχυδρομικά γραφεία λόγω έλλειψης συναλλάγματος και κυρίως αποσφράγιση των φακέλων και υπεξαίρεση του εγχρήματου περιεχομένου τους από ταχυδρομικούς υπάλληλους, διανομείς και διεθνείς σπείρες (Επιτροπή της Βουλής, ό.π., σελ. 49-55). Η συνεχής και σταθερή ροή τους λειτουργούσε, ωστόσο, σωρευτικά και ανακουφιστικά για αγροτικά νοικοκυριά, τα οποία προηγουμένως στερούνταν μετρητών και μπροστά στις ατυχίες της παραγωγής και της ζωής προσέφευγαν αμέσως στο δανεισμό. Αποτελούσαν προϊόν σκληρού μόχθου σε ανειδίκευτες, χαμηλά αμειβόμενες και επισφαλείς απασχολήσεις. Η πλειονότητα των αποδημών αυτής της περιόδου απασχολήθηκαν ως εργάτες στο σιδηρόδρομο και στα εργοστάσια, καθώς και ως υπάλληλοι με ημερομίσθια που ήταν 20% και 30% χαμηλότερα των Αμερικανών εργατών, –λόγω της μη προσχώρησής τους σε εργατικές ενώσεις–, σαφώς, όμως, υψηλότερα των ελληνικών. Έτσι, ο αγρότης που κέρδιζε σε εποχικές εργασίες μεροκάματο δύο με τρεις δραχμές στην Πελοπόννησο μπορούσε ως μετανάστης στην Αμερική να διεκδικήσει τακτικότερη και υψηλότερη ημερήσια αμοιβή, η οποία συχνά ξεπερνούσε τα δύο δολάρια, δηλαδή εννέα με δέκα δραχμές (Martin, 1913, σελ. 162· Miller, 1905, σελ. 229· Ρέπουλης, ό.π., σελ. 89). Φυσικά

14. Βλ. ενδεικτικά τα μικροποσά που παραλάμβαναν από την Αμερική το 1903 οι οικογένειες στην Αράχωβα Λακωνίας. Αναστασία, 1903-1904 (Καρούς, φ. 44, 6^ο-8^ο/1996, σελ. 7).

τα εισοδήματα ποίκιλλαν ανάλογα με το είδος, την κατηγορία και τη διάρκεια της απασχόλησης.¹⁵ Η σταθερή και συνεχής εργασία για τους ιδιαίτερα κινητικούς τον πρώτο καιρό μετανάστες ήταν σπάνια και το μεροκάματο που τους αναλογούσε κατά μέσο όρο περιοριζόταν στο ένα δολάριο την ημέρα. Αυτό σήμαινε ότι οι μετανάστες έπρεπε να ελαχιστοποιήσουν τις δαπάνες διαβίωσής τους και να αποταμιεύσουν το μεγαλύτερο δυνατό ποσό για να μπορέσουν να συνδράμουν τους συγγενείς τους με ποσά τα οποία συνήθως κυμαίνονταν στα 100, 150 και 200 δολάρια το έτος (Κανούτας, 1909, σελ. 28· Κρίκος, 1915, σελ. 20· United States Senate, 1911a, σελ. 413). Με δεδομένο πάντως το σχετικά χαμηλό κόστος των προϊόντων στην Αμερική, το μεταναστευτικό μεροκάματο θεωρούνταν επαρκές για την ημερήσια συντήρηση, την αγορά βασικών καταναλωτικών αγαθών και την αποταμίευση (Brunnerbauer, ό.π., σελ. 100).

Οι Έλληνες θεωρούνταν γενικά από εκείνες τις μεταναστευτικές ομάδες που διήγαν τον πιο λιτό βίο, σε επικίνδυνο συχνά βαθμό, καταφέροντας έτσι να εμβάζουν το μεγαλύτερο κατά κεφαλή ποσό σε σύγκριση με τις υπόλοιπες (Fairchild, 1911, σελ. 192). Με κέρδη από την εργασία τους από επτά έως δώδεκα δολάρια τη βδομάδα προσπαθούσαν να ξεοδεύουν από δυόμισι έως τέσσερα δολάρια και να αποταμιεύουν γύρω στα πέντε με εννέα δολάρια προκειμένου να εξασφαλίζουν τη συντήρησή τους σε περιόδους ανεργίας ή ασθένειας και να τακτοποιούν τις υποχρεώσεις τους προς την οικογένεια (Εξάρχος, 1917, σελ. 151).¹⁶ Από αυτές προτεραιότητα είχε η απόσβεση του χρέους του ταξιδιού το ύψος του οποίου ανερχόταν στις 400-500 περίπου δραχμές, δηλαδή 80-100 δολάρια (Δαμίρης, 1911, σελ. 23-24, 29· Κανούτας, 1909, σελ. 27-28· Ρέπουλης, ό.π., σελ. 87-88). Η κάλυψη του ποσού από την εργασία τουλάχιστον ενός χρόνου ενθάρρυνε την παραμονή του μετανάστη στην Αμερική και την υλοποίηση των επόμενων στόχων: την αγορά γης, τη συγκέντρωση προίκας, την κατασκευή σπιτιού (Ψυχογιός, 1986, σελ. 178).

Οι στερήσεις ωστόσο ήταν πολλές, όπως οι ίδιοι οι μετανάστες παραδέχονταν στις επιστολές τους: «[ό]πιος θέλη να έλθη εις την αμερικην πρέπει να μάθη την κοιλιάν του (το πώς μασάνε κάθε 44 ώρες)».¹⁷ Σύμφωνα με τον Κρίκο (1915, σελ. 16-20), οι εργάτες δύσκολα μπορούσαν να επιμείνουν σε έναν τέτοιο τρόπο ζωής πάνω από πέντε ή έξι έτη, ενώ οι υπάλληλοι πάνω από δύο με τρία έτη. Μετά από αυτό το χρονικό διάστημα επερχόταν είτε η φυσική εξάντληση και η αδυναμία εργασίας είτε η αναγκαστική προσαρμογή στον αμερικανικό τρόπο ζωής και ο περιορισμός των χρηματαποστολών

15. Βλ. αναλυτικά στοιχεία για τις αμοιβές των Ελλήνων μεταναστών στο: Γεωργακόπουλος και Παπαχελάς, ό.π., σελ. 9-10· Κρίκος, 1915, σελ. 15-16· Fairchild, ό.π., σελ. 191.

16. Τον οικονομικό προγραμματισμό του περιέγραφε ο μετανάστης Γεώργιος Πιπέρος στον πατέρα του Αλέξανδρο, (Νέα Υόρκη 10/12/1907, ΥΦ. 4.1, Αρχείο Χρόνη):

«Ο μισθός μου είναι 20 δολάρια τον μήνα αλλά έχω και 7-8 δολάρια τον μήνα τυχερά και με αυτά βγένω τα έξοδά μου και μου μένου τα 20 (είκοσι) καθαρά έχω 2 μήνες που εργαζομε και σήμερα επίρα τον δεύτερον μισθόν και θα σας τα έστειλα αλλά διά να σας στίλω 40 δολάρια πρέπει να έχω και εγώ 20 δολάρια εις την τσέπην διότι τώρα είναι χειμώνας και εάν με διόξουν δεν βρίσκο εύκολα εργασία».

17. Γεώργιος Πιπέρος προς Αλέξανδρο Πιπέρο, Νέα Υόρκη 10/12/1907, ΥΦ. 4.1, Αρχείο Χρόνη.

τους. Τα ποσά, ακόμα και αν με τον καιρό αυξάνονταν, δεν ήταν συνεχή. Ασθένειες και ανεργία ανέτρεπαν τα οικονομικά σχέδια των περισσότερων μεταναστών, παρέτειναν την παραμονή τους ή επέσπευδαν την επιστροφή τους.

Πολέμιοι της μετανάστευσης προσπάθησαν να υποβαθμίσουν την αξία των εμβασμάτων για τις αγροτικές οικογένειες, επικαλούμενοι τις δύσκολες συνθήκες υπό τις οποίες αυτά κερδίζονταν. Ο Κανούτας (ό.π., σελ. 27-30) επισημάνει ότι, καθώς αυτά δεν προέρχονταν από το περίσσειμα εημερούων μεταναστών αλλά από σκληρή οικονομία, συχνά μάλιστα από δανεικά, μπορούσαν να καλύπτουν μόνο προσωρινά τις οικογενειακές ανάγκες. Συνιστούσε αυτοσυγκράτηση στον ενθουσιασμό που δημιουργούσαν τα συγκεντρωτικά στοιχεία καθώς η προοδευτική αύξηση των ποσών συνδεόταν με τη συνέχιση της μαζικής εξόδου και τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των παλαιότερων μεταναστών. Είναι αλήθεια ότι οι συνεχείς μεταναστευτικές εκροές μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1920 δικαιολογούν την ανοδική πορεία των συνολικών εμβασμάτων αυτής της περιόδου παρά τις πολλαπλές παλιννοστήσεις και το μικρό κατά μέσο όρο ποσό που αναλογούσε σε κάθε οικογένεια. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, τα μικροποσά που εισέρχονταν στις αγροτικές κοινότητες ήταν ανακουφιστικά για την κάλυψη των τρεχουσών αναγκών και στο σύνολό τους επαρκή για την εκπλήρωση του αρχικού οικογενειακού οικονομικού σχεδιασμού. Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι αρκετές οικογένειες είχαν περισσότερα από ένα απόδημα μέλη, αντιλαμβανόμαστε ότι τα εμβάσματα που εισπράττονταν ήταν σημαντικά. Τη ζωτική σημασία τους για την επιβίωση των κατοίκων κατέδειξε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε ορεινό χωριό της Δωρίδος στις αρχές του αιώνα, σύμφωνα με την οποία, οι μισές περίπου από τις ετήσιες δαπάνες των κατοίκων καλύπτονταν από τα αμερικανικά εμβάσματα (Παπαθανασίου, 2003, σελ. 43-44).¹⁸

Ο υψηλός αριθμός των παλιννοστίσεων και οι επιμεταναστεύσεις της περιόδου επιβεβαιώνουν ότι τα κεφάλαια τα οποία έφθαναν στην Ελλάδα, αν και ικανοποιητικά αρχικά, αποδεικνύονταν γρήγορα ανεπαρκή για τις νέες ανάγκες που δημιουργούσε η ίδια η μετανάστευση. Οι μετανάστες, οι οποίοι επέλεγαν να εγκαταλείψουν νωρίς τη γοργά αναπτυσσόμενη αμερικανική οικονομία, λειτουργούσαν, δηλαδή, ως «ανυπόμονοι και γρήγοροι αποταμιευτές» για να αποδειχτούν γρήγορα «αδύναμοι κεφαλαιούχοι» (Glytsos and Katseli, 2005, σελ. 366). Όσοι παλιννοστούσαν σε λιγότερο από έξι χρόνια μετέφεραν μαζί τους, σύμφωνα με εκτιμήσεις, ένα κεφάλαιο 800-1.000 δολαρίων, πέρα από τα εμβάσματα που είχαν κατά καιρούς αποστείλει (Εξαρχος, ό.π., σελ. 152). Στην Αράχωβα Λακωνίας, μία από τις αρχαιότερες μεταναστευτικές κοινότητες, τοπική μαρτυρία υπολόγιζε στα 5.000-15.000 δραχμές τα συνηθισμένα «αμερικανικά» κέρδη των αποδήμων της στις αρχές του αιώνα.¹⁹ Στις 5.000-6.000 δραχμές εκτιμούσε ο Fairchild (ό.π., σελ. 85-86) το κεφάλαιο που έφερνε στην Ελλάδα ένας μετανάστης με αγροτοκτηνοτροφικό

18. Βλ. και στο Βασσαρά τη δεκαετία του 1920 την εξάρτηση της πλειονότητας των οικογενειών (με εξαίρεση τις κτηνοτροφικές) από τα εμβάσματα. *Μαλεβός*, 17, 8^{ος}/1922, σελ. 9-10, 16.

19. Αναστασέα, 1903-1904 (*Καρούς*, φ. 42, 12^{ος}/1995-2^{ος}/1996, σελ. 7. φ. 44, 6^{ος}-8^{ος}/1996, σελ. 7).

υπόβαθρο, εξαρτημένη εργασία και εξαετή τουλάχιστον παραμονή στην Αμερική, ποσό που, όπως τόνιζε, δεν συγκρινόταν με την περιουσία των 50.000 και 60.000 δραχμών, που μπορούσε να δημιουργήσει στην Αίγυπτο ένας επιχειρηματίας με επιδεξιότητες και κάποιο αρχικό κεφάλαιο.²⁰

Φυσικά τα ποσά που μπορούσε να κερδίσει στην Αμερική ένας μικροεπιχειρηματίας ήταν υψηλότερα, δύσκολα όμως μπορούν να υπολογιστούν αφού τα κέρδη ήταν ασταθή και συχνά επανατοποθετούνταν στην επιχείρηση. Άλλωστε, η σύνθεση της συγκεκριμένης κατηγορίας αυτή την περίοδο ήταν ιδιαίτερος ασαφής, καθώς περιλάμβανε τους πλανόδιους πωλητές, τους υπαίθριους εργαζομένους (λούστρους), αλλά και τους ιδιοκτήτες κάποιου καταστήματος (Κρίκος, 1915, σελ. 41-42). Ένας μικροπωλητής για παράδειγμα, ο οποίος πλήρωνε στην αστυνομία για μια καλή θέση σε κομβικά σημεία της Νέας Υόρκης μπορούσε να κερδίζει στα τέλη του 19ου αιώνα 500-1.000 δολάρια το χρόνο (Holt, 1906, σελ. 45). Τα εμβάσματα άνω των 60 λιρών (περίπου 292 δολάρια), τα οποία σύμφωνα με τοπικές μαρτυρίες αποστέλλονταν στις τοπικές κοινότητες, δικαιολογούνταν μόνο από παρόμοιες ανεξάρτητες εργασίες στις οποίες μεταπήδησαν γρηγορότερα οι πρώτοι μετανάστες και όσοι υποστηρίχτηκαν από καλά εγκατεστημένα οικογενειακά δίκτυα.²¹

Το μεταναστευτικό συνάλλαγμα κορυφώθηκε την τριετία 1919-1921, περίοδο έντονων μετακινήσεων από και προς την Αμερική. Η παλιννόστηση, όμως, ενός σημαντικού αριθμού μεταναστών οι οποίοι απέστειλαν μέχρι τότε σημαντική βοήθεια στην πατρίδα, η οικογενειακή επανένωση άλλων στην Αμερική, η επιβολή των αμερικανικών ποσοτώσεων και ο δραστικός περιορισμός στην άφιξη νέων μεταναστών είχαν σημαντικό αντίκρουσμα στις χρηματικές ροές προς την Ελλάδα τα επόμενα χρόνια. Μεταξύ 1925 και 1940 εισήλθαν στις ΗΠΑ περίπου 30.000 μετανάστες, εκ των οποίων οι 26.000 ήταν συγγενείς Ελληνοαμερικανών, αριθμοί που σηματοδοτούσαν τη σταδιακή αποδυνάμωση των δεσμών των Ελλήνων του εξωτερικού με την πατρίδα (Κιτροέφ, 2002, σελ. 374). Η αρχική πρόθεση για παλιννόστηση διαφαίνεται ότι είχε μετατραπεί σε απόφαση μόνιμης διαμονής, γεγονός που καταδεικνύεται, επίσης, από την αυξητική τάση πολιτογράφησης των Ελλήνων μεταναστών μετά το 1920, καθώς και από την ισχυρή παρουσία γυναικών. Μετά την επιβολή των αμερικανικών μεταναστευτικών περιορισμών, ο αριθμός των γυναικών που κατέφθανε στις ΗΠΑ για πρώτη φορά υπερέβαινε εκείνον των ανδρών (Κιτροέφ, 1999, σελ. 141). Το 1920 οι γεννηθέντες στις ΗΠΑ αντιπροσώπευαν το 23% του συνολικού ελληνικού πληθυσμού (52.083 σε σύνολο 228.055 Ελλήνων) [Βαλαώρας, ό.π., σελ. 46-47 (πίν. XIV)]. Η οικονομική συμπεριφορά των μεταναστών εστίαζε πλέον στις ανάγκες στη χώρα διαβίωσης, παρακολουθώντας και τους ευρύτερους μετασχηματισμούς της αμερικανικής κοινωνίας της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας. Οι νέες καταναλωτικές συνήθειες, οι αποταμιευτικές πρακτικές και

20. Βλ. ανάλογες εκτιμήσεις στο: Saloutos, 1956, σελ. 53.

21. Αναστασέα, 1903-1904 (Καρυές, φ. 44, 6^ο-8^ο/1996, σελ.7· φ. 55, 3^ο-5^ο/1999, σελ. 6).

οι επαγγελματικές επενδύσεις των Ελλήνων μεταναστών συγκρατούσαν το εισόδημά τους στην Αμερική αντανακλώντας την πορεία εξαμερικανισμού τους (Καρπόζηλος, ό.π., σελ. 69-76).

Τα ποσά που εισέρρευσαν από το 1922 μέχρι και το 1931, αν και ήταν χαμηλότερα από αυτά της «χρυσής τριετίας», εμφανίζονται σταθερά ανοδικά και υψηλότερα από αυτά των πρώτων δύο δεκαετιών. Το γεγονός αυτό οπωσδήποτε οφείλεται σε «φαινομενικούς λόγους», δηλαδή στη συναλλαγματική διαφορά, συνδέεται ωστόσο και με «πραγματικούς λόγους», δηλαδή με την αύξηση του ημερομισθίου στην Αμερική, τη συσσώρευση περιουσίας από τους πρώτους μετανάστες και τη μετακίνησή τους σε ανεξάρτητα επαγγέλματα (Τουρνάκης, 1923, σελ. 11-12). Η «ψευδαίσθηση της επιστροφής» (Glytsos, 1988, σελ. 533) φαίνεται, επίσης, ότι διατηρούνταν για αρκετούς μετανάστες της πρώτης γενιάς, οι οποίοι, αν και ενσωματωμένοι στην αμερικανική κοινωνία, συνέχισαν να συντηρούν οικογένειες, γονείς και περιουσίες στα χωριά. Η διατήρηση οικονομικών και συναισθηματικών δεσμών με την ιδιαίτερη πατρίδα θα πρέπει να συνδεθεί και με το υψηλό ποσοστό αγάμων μεταναστών. Σύμφωνα με τον Βαλαώρα [ό.π., σελ. 48-49 (πίν. XV)] το 1930 το ποσοστό των άγαμων μεταναστών, ηλικίας άνω των 15 ετών άγγιζε το 41% των «εξ Ελλάδος ελθόντων», δηλαδή πάνω από 52.000 άτομα σε σύνολο 127.912 ανδρών. Ένας σημαντικός αριθμός αυτών αφορούσε μετανάστες των πρώτων χρόνων, αποκατεστημένους επαγγελματικά, ώριμης ηλικίας και με περιορισμένες προοπτικές σύναψης γάμου.

Οι σταθερές ροές εμβασμάτων τη δεκαετία του 1920 καταδεικνύουν λοιπόν ότι για πολλούς μετανάστες οι ηθικοί και οικονομικοί δεσμοί με την ιδιαίτερη πατρίδα παρέμεναν ισχυροί. Οι διευρυμένες οικογενειακές υποχρεώσεις στην πατρίδα δεν επέτρεπαν ακόμα και σε εκείνους οι οποίοι είχαν δημιουργήσει οικογένεια στις ΗΠΑ να εγκαταλείψουν οικονομικά τα χωριά και τους οικείους τους. Ηλικιωμένοι γονείς και αδέρφια που είχαν μείνει πίσω για να τους συντηρήσουν εξαρτιόνταν σε μεγάλο βαθμό από τα μεταναστευτικά κεφάλαια. Το γεγονός ότι τα εμβάσματα αυτής της περιόδου προέρχονταν κατεξοχήν από το περίσσειμα ενός σαφώς βελτιωμένου εισοδήματος, καθώς και από αποταμιεύσεις της προηγούμενης δεκαετίας διαφαίνεται και από το γεγονός ότι αυτά διατίθενταν σε ένα μεγάλο ποσοστό και για τις ανάγκες της κοινότητας. Τα ποσά που συγκεντρώνονταν τη δεκαετία του 1920 μέσω διαφόρων εράνων και διοχετεύονταν στην ιδιαίτερη πατρίδα κυρίως μέσω των εθνοτοπικών συλλόγων της Αμερικής συμπεριλαμβάνονταν στους συγκεντρωτικούς πίνακες των τραπεζών χωρίς, ωστόσο, αναλυτικά στοιχεία για το ύψος τους. Οι πληροφορίες που παρείχε κυρίως ο ομογενειακός Τύπος για αυτήν την κατηγορία των εμβασμάτων μαρτυρούν την οικονομική δυναμική των ελληνικών μεταναστευτικών κοινοτήτων.²²

22. Ενδεικτικά: μέχρι το 1927 τρία ισχυρά λακωνικά εθνοτοπικά σωματεία (των Γορανιτών της Ν.Υ., των Αραχωβιτών της Γκαστόνια και των Αρνωτιών του Μπρούκλιν) είχαν αποστείλει στις κοινότητές τους 92.000 δολάρια, ενώ τη διετία 1926-1927 τα συνολικά εμβάσματα των ελληνικών συλλόγων ξεπερνού-

Τα νέα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των μεταναστών του Μεσοπολέμου δικαιολογούν σε κάθε περίπτωση το μέγεθος των ροών. Αν και στην πλειονότητά τους οι Έλληνες μετανάστες παρέμεναν στο χώρο της μισθωτής εργασίας απασχολούμενοι ως υπάλληλοι σε εθνοτικές επιχειρήσεις ή βιομηχανικοί εργάτες, χάρη στα σταθερά και βελτιωμένα ημερομίσθια απείχαν κατά πολύ από την εργασιακή επισφάλεια των αρχών του αιώνα (Καρπόζηλος, ό.π., σελ. 78-80). Η ανοδική κοινωνική πορεία τους διαγράφεται μέσα από την αυτοαπασχόληση πολλών σε εθνοτικές επιχειρήσεις, οι οποίες σχετίζονται με την παροχή υπηρεσιών, τον επισιτισμό και το λιανικό εμπόριο και ιδρύονται με τις αποταμιεύσεις ειδικά της περιόδου του Μεγάλου Πολέμου. Μικρομεσαίοι επιχειρηματίες και μισθωτοί ευνοημένοι από την οικονομική ευφορία της δεκαετίας του 1920 μπορούσαν να εμβάζουν μεγαλύτερα ποσά απ' ό,τι στο παρελθόν τόσο για τις οικογενειακές ανάγκες όσο και για τα κοινοτικά έργα. Στις ατομικές δωρεές τους περιλαμβάνονταν μάλιστα συχνά ποσά που υπερέβαιναν τα 1.000 δολάρια.²³

Τη δεκαετία του 1930 τα οικονομικά εμβάσματα ακολούθησαν πτωτική πορεία και το 1932, έτος κορύφωσης της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, άγγιξαν το πιο χαμηλό επίπεδο. Οι εύκολες δανειοδοτήσεις της προηγούμενης δεκαετίας αποδείχτηκαν ζημιογόνες για τους Ελληνοαμερικανούς μικροεπιχειρηματίες, οι οποίοι είδαν την κατανάλωση να συρρικνώνεται και το λιανικό εμπόριο να πλήττεται από την κυριαρχία των μεγάλων αλυσίδων. Ταυτόχρονα, οι απολύσεις ή οι περικοπές μισθών επηρέασαν δραματικά το βιοτικό επίπεδο των βιομηχανικών εργατών. Η οικονομική δυσπραγία των Ελληνοαμερικανών, η οποία είχε αντίκτυπο στις κοινοτικές υποχρεώσεις τους στην Αμερική, δεν μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστους τους οικονομικούς δεσμούς τους με την ιδιαίτερη πατρίδα. Παράλληλα, ο νόμος της αναγκαστικής δραχμοποίησης των ελληνοαμερικανικών καταθέσεων που επιβλήθηκε από την κυβέρνηση Βενιζέλου το 1932 είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια της εμπιστοσύνης των ομογενών στο ελληνικό κράτος (Καρπόζηλος, ό.π., σελ. 150-178). Κεφάλαια εθνοτοπικών συλλόγων απώλεσαν μεγάλο μέρος της αξίας τους με αποτέλεσμα η κοινωφελής δράση να συρρικνωθεί και σε πολλές περιπτώσεις να διακοπεί. Φυσικά δεν πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι ο βαθμός ενσωμάτωσης των Ελλήνων στην αμερικανική κοινωνία ήταν ακόμα μεγαλύτερος αυτή τη δεκαετία, ενώ από την πρώτη γενιά μεταναστών πολλοί είχαν αποβιώσει, παλιννοστήσει ή μονιμοποιήσει τη διαμονή τους στην Αμερική.

σαν το 1.000.000 δολάρια. *Εθνικός Κήρυξ*, 23/11/1927.

23. Ο πρώτος έρανος του συλλόγου των Γκορτσιωτών του Τζέιμσταουν της Νέας Υόρκης απέδωσε το 1921 το ποσό των 25.200 δολαρίων. Μεταξύ των προσφορών ξεχώριζε η δωρεά των 5.000 δολαρίων του επιχειρηματία Ι. Βουλουμάνου, η οποία ξεπερνούσε τις 100.000 δραχμές. Χωρίς να απουσιάζουν τα συμβολικά ποσά των δύο και πέντε δολαρίων, συνηθισμένες εισφορές των μελών ήταν αυτές των 25 δολαρίων, ενώ των διακεκριμένων δωρητών τα 500 δολάρια. Ως μέτρο σύγκρισης της οικονομικής δύναμης των Ελληνοαμερικανών και όσων συντοπιτών τους είχαν παραμείνει στην Ελλάδα, παραθέτουμε την εισφορά των 5.000 δραχμών (200 δολάρια) του Βασσαράιου Γ. Παπά, διευθυντή του Ξενοδοχείου Σπλέντιντ στην Αθήνα. *Μαλεβός*, 8, 1921, σελ. 2-3, 7· 16, 7ος/1922, σελ. 11, 19, 20.

3. Οικονομικές αλλαγές στις αγροτικές κοινότητες

Η μαζική φυγή των ανδρών για τη «Γη της Επαγγελίας» στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα δρομολόγησε οικονομικές αλλαγές, οι οποίες άρχισαν να γίνονται άμεσα αντιληπτές στις κοινότητες καταγωγής τους. Προκάλεσε ελάττωση της κατανάλωσης, νέκρωση της τοπικής εμπορικής αγοράς και οικονομική στασιμότητα στις κοινότητες των αποδήμων. Με τον πλούτο να συγκεντρώνεται στις πόλεις-σταθμούς των μεταναστών και στα λιμάνια υπερωκεάνιας σύνδεσης (Τουργέλη, 2019, σελ. 160-175), οι τοπικοί έμποροι διαμαρτύρονταν για τον αντίκτυπο που είχε στην εμπορική κίνηση η φυγή των παραγωγικών ηλικιών.²⁴

Η απώλεια εργατικών χεριών φαίνεται ότι επηρέασε και την αγροτική παραγωγή. Βεβαίως, η οικογενειακή περιουσία δεν εγκαταλείφθηκε αφού, όπως διαφαίνεται από τις μελέτες της εποχής, τις αγροτικές εργασίες ανέλαβαν οι γυναίκες, οι γονείς και τα μεγαλύτερα παιδιά. Σε κοινότητες στις οποίες προ μετανάστευσης υπήρχε εργατικό πλεόνασμα που απασχολούνταν εποχικά σε σταφιδοπαραγωγικές περιοχές, οι γυναίκες ήταν ήδη συνηθισμένες στην αντικατάσταση της αντρικής εργασίας γι' αυτό και δεν παρατηρήθηκε δυσλειτουργία στην τοπική οικονομία (Παπαθανασίου, 2003, σελ. 81-104). Χάρη μάλιστα στο αμερικανικό χρήμα όλο και περισσότερα νοικοκυριά μπορούσαν να προμηθεύονται άροτρα και άλλα εργαλεία και να υποβοηθούνται στο έργο τους από τα απαραίτητα ζώα (Γαλάνης, 1917, σελ. 64· United States Senate, 1911a, σελ. 414). Η παρατεταμένη απουσία όμως των ανδρών οπωσδήποτε ισοδυναμούσε με την εγκατάλειψη κάποιων απαιτητικών καλλιεργειών και με την επιλογή εκμεταλλεύσεων στις οποίες μπορούσαν να ανταποκριθούν όσα μέλη παρέμεναν στη γενέτειρα (Δημητρακόπουλος, ό.π., σελ. 89· Δογάνης, ό.π., σελ. 70· Έμκε-Πουλοπούλου, ό.π., σελ. 274-275· Κατάνης, ό.π., σελ. 199· Μασκαλέρης, ό.π., σελ. 99· Μηνόπουλος, ό.π., σελ. 80· Polyzos, ό.π., σελ. 217· Ράπης, ό.π., σελ. 110). Η γυναικεία εργασία αν και είχε εντυπωσιάσει πολλούς ερευνητές σε επίπεδο εμπειρίας και απόδοσης, φαίνεται ότι τελικά λόγω και της πολυδιάσπασής της δεν αρκούσε για να υποκαταστήσει πλήρως την ανδρική απασχόληση (Fairchild, ό.π., σελ. 225-226).²⁵

Η παραγωγή φαίνεται να επλήγη στην περίπτωση των μεγαλοκτηματιών, οι οποίοι είδαν τους εποχικούς εργάτες τους να μεταναστεύουν, τα μεροκάματα να ανυψώνονται και το κόστος της καλλιέργειας να εκτοξεύεται. Το 1907 ο Νομάρχης Μεσσηνίας ανήσυχος με την έλλειψη εποχικών εργατών στην τοπική αμπελοκαλλιέργεια λόγω της μαζικής αποδημίας αναζητούσε εργατικά χέρια μέσω του Υπουργείου Εσωτερικών.²⁶ Στη

24. *Ατλαντίς*, 21/03/1907· *Λακεδαίμων*, 11/10/1909.

25. Βλ. αντίθετα στη νότια Ιταλία τους ισχυρούς πολιτισμικούς κώδικες οι οποίοι επέβαλλαν τη συντήρηση του οικογενειακού κλήρου κατά τη διάρκεια της απουσίας του μετανάστη μόνο από κάποιον άρρενα συγγενή προκειμένου να διαφυλαχθεί η συζυγική τιμή (Reeder, 2003, σελ. 154-167).

26. *Ατλαντίς*, 19/03/1907.

Σπάρτη αναφέρεται ότι στις αρχές του αιώνα το γυναικείο μεροκάματο συναγωνιζόταν το ανδρικό αγγίζοντας τις πέντε δραχμές, ενώ στη σταφιδοπαραγωγική Ηλεία οι εργάτες κέρδιζαν έως και έξι δραχμές την ημέρα, ποσό το οποίο διεκδικούσαν στα χρόνια της σταφιδικής ευφορίας.²⁷ Κατά δύο δραχμές είχε ανυψωθεί το μεροκάματο στην υπόλοιπη Πελοπόννησο και στη Θεσσαλία χωρίς όμως να δελεάζει τους ντόπιους εργάτες ούτε αυτούς από τις γειτονικές περιοχές (Παπαγεωργίου, 1917, σελ. 177· Σπηλιωτόπουλος, 1917, σελ. 105).²⁸ Στη Ζάκυνθο, αντίθετα, όπου υπήρχε επάρκεια εργατικών χεριών, τα ημερομίσθια συγκρατήθηκαν, ενώ η εποχική αποδημία προς την Πελοπόννησο και τη Στερεά σταμάτησε (Δαμίρης, ό.π., σελ. 29-30). Στις περιοχές αυτές το κενό αναπλήρωσαν εργάτες κυρίως από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

«Εις την Θεσσαλίαν και την Στερεάν, όταν πρόκειται να καλλιεργηθούν τα κτήματα κατά την εποχήν του θερισμού, κατεβαίνει ολόκληρος ξένος πληθυσμός από την γείτονα αυτοκρατορίαν και οι αγρόται αυτοί εργάται είναι περιζήτητοι και το ημερομίσθιόν των φθάνει 7 και 9 δραχμάς»,

σχολιαζόταν σε αθηναϊκή εφημερίδα,²⁹ ενώ η εποχική εργασία Αλβανών και άλλων Βαλκάνιων μαρτυρείται και στα αμπέλια της Αχαΐας (Fairchild, ό.π., σελ. 226).

Η εισροή ρευστού πάντως στις αγροτικές κοινότητες όλων των Βαλκανίων ανακούφισε τα νοικοκυριά αποκαθιστώντας τη διαταραγμένη τοπική οικονομία και επιλύοντας χρόνια οικονομικά προβλήματα (Balch, 1910, σελ. 182). Στην Πελοπόννησο τα εμβάσματα απέβλεπαν πρωτίστως στην εξόφληση των συσσωρευμένων χρεών των μικροϊδιοκτητών, τα οποία είχε δημιουργήσει η παρατεταμένη σταφιδική κρίση. Η έλλειψη αγροτικής πίστης και η ανάγκη εξεύρεσης πρόσθετων κεφαλαίων για την ανταπόκριση σε μια οικονομία όλο και πιο εκχρηματισμένη οδηγούσε συχνά τους ευάλωτους μικροπαραγωγούς και τους εποχικούς εργάτες να δανείζονται σημαντικά ποσά με ιδιαίτερα επαχθείς όρους από τα εμπορικά κυκλώματα που έλεγχαν τις εξαγωγές. Η απουσία προστατευτικού νόμου είχε ως αποτέλεσμα η πραγματική αξία των δανειστικών συμβολαίων να αποκλίνει κατά πολύ από την ονομαστική και οι τόκοι να κυμαίνονται αυθαίρετα μεταξύ 20-25% για τα ενυπόθηκα δάνεια, ίσως και πάνω από 50% για τα προσωπικά. Συχνά, η αισχροκέρδεια των τοκιστών υποχρέωνε τους οφειλέτες να παραδίδουν και αγροτοκτηνοτροφικά προϊόντα ή να δεσμεύονται με συμβόλαια για ποσά πολύ μεγαλύτερα από αυτά που πραγματικά λάμβαναν (Δαμίρης, ό.π., σελ. 25· Κόλλιας, 1917, σελ. 165· Μηνόπουλος, ό.π., σελ. 77· Παπαγιαννάκης, 1917, σελ. 228· Σπηλιωτόπουλος, ό.π., σελ. 104· Τσουκαλάς, 2006, σελ. 93· Φωτίου, 1917, σελ. 268). Αν και οι ανατοκισμοί και οι λοιποί όροι καθιστούσαν την πίστωση ασφυκτική, η εξασφάλισή της κρινόταν απαραίτητη μετά τον τερματισμό της

27. *Νέον Αστυ*, 13/02/1902, 11/03/1902.

28. Αναστασέα, 1903-1904 (*Καρυές*, φ. 48, 6^ο-8^ο/1997, σελ. 8).

29. *Σκριπ*, 20/03/1912.

σταφιδικής ευημερίας. Στην ανάγκη εξεύρεσης ρευστού για την καλλιέργεια των κτημάτων, την αγορά προϊόντων διατροφής, την πληρωμή των φόρων, την προικοδότηση των ανύπαντρων γυναικών προστέθηκε και η πίεση εξεύρεσης των ναύλων του μεταναστευτικού ταξιδιού (Βλάχος, 1909, σελ. 273).

Οι πρώτες χρηματοπιστολές των μεταναστών απέβλεπαν στη σταδιακή αποπληρωμή των πρόσφατων δανείων και των παλαιών χρεών. Οι θετικές προοπτικές μάλιστα που διανοίγονταν στην Αμερική για τους επίδοξους μετανάστες ενθάρρυναν συχνά τους τοκιστές να δανείζουν με χαμηλότερους τόκους τις υπερχρεωμένες οικογένειες προσδοκώντας ότι η μετανάστευση κάποιου μέλους θα διασφάλιζε την επιστροφή όλων των χρημάτων τους (Κόλλιας, ό.π., σελ. 164). Φυσικά, η κυκλοφορία μετρητών στα μεταναστευτικά χωριά και η αποστολή προπληρωμένων εισιτηρίων κατέστησαν σταδιακά περιττή την ίδια την πράξη του δανεισμού (Σακελλάριος, 1917, σελ. 128· Ψυχογιός, 1986, σελ. 174). Ο Δαμίρης (ό.π., σελ. 26) ανέφερε χαρακτηριστικά ότι στη Ζάκυνθο «οι σαραγιάντιδες, οίτινες εδίσταζον διά το αφερέγγυον αυτών να δανείζωσι πάντας τους χωρικούς, σήμερον δεν ευρίσκουν όσους θα ήθελον πελάτας».

Η ανάδειξη νέων μικροκεφαλαιούχων μεταξύ των παλιννοστούντων προκάλεσε την αισθητή πτώση των τόκων στο 8-6%, συχνά μάλιστα ακόμα χαμηλότερα. Για τη συμβολή της μετανάστευσης στην πάταξη του φαινομένου της τοκογλυφίας, συμφωνούν όλοι οι φοιτητές του καθηγητή Ανδρεάδη, τα στοιχεία μάλιστα που παραθέτουν είναι δηλωτικά όχι μόνο της αλλαγής που επέφεραν τα εμβάσματα αλλά και της χαοτικής κατάστασης που επικρατούσε προηγουμένως (Γαλάνης, ό.π., σελ. 64· Δαμίρης, ό.π., σελ. 26· Δημητρακόπουλος, ό.π., σελ. 86· Δογάνης, ό.π., σελ. 69· Μασκαλέρης, ό.π., σελ. 98· Μηνόπουλος, ό.π., σελ. 77· Ράπης, ό.π., σελ. 110). Στη Σπάρτη πλήθος αργυραμοιβείων και εξοφλητικών γραφείων λειτουργούσαν ως μικροτράπεζες με τόκους οι οποίοι ήδη από την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα είχαν υποβιβαστεί ακόμα και στο 4% (Θεοδωρόπουλος, 1901, σελ. 3· Παρασκευόπουλος, 1896, σελ. 90-91). Στο 6% υπολόγιζε την πτώση των τόκων και η δημοσιογραφική έρευνα του *Νέου Άστεως* στις 13/02/1902. Αμερικανικές και ελληνικές κρατικές εκθέσεις αναφέρονταν σε αυτή τη θετική συνέπεια της μετανάστευσης, αν και ήταν αρκετά συγκρατημένες στην αποτίμηση του ύψους των τόκων προ μετανάστευσης (Επιτροπή της Βουλής, ό.π., σελ. 14-15· United States Senate, 1911a, σελ. 412-413). Στην Αρκαδία μαρτυρίες επιβεβαίωναν τη δυνατότητα πολλών καταχρεωμένων χωρικών όχι μόνο να εξοφλούν τα χρέη τους αλλά και να δανείζουν τα «αμερικανικά» κεφάλαιά τους σε τιμές πιο ανταγωνιστικές και από εκείνες των τραπεζών (Ρέπουλης, ό.π., σελ. 141· Saloutos, 1964, σελ. 31). Στην Αλέα της Αργολίδας το κύμα της μετανάστευσης, το οποίο είχε αρχικά προσφέρει στους παλιούς ολιγάριθμους τοκιστές νέες ευκαιρίες για επωφελή δράση, φαίνεται ότι διέλυσε μέσα σε μια δεκαετία «την άμετρον επιβολή τους». Αδυνατώντας να διαθέσουν τα κεφάλαιά τους, όπως αναφέρεται, συμβιβάζονταν με τη συντηρητική τοποθέτησή τους στις τράπεζες με επιτόκια 2-3% (Μπούκουρας, 1970, σελ. 142-147).

Επόμενος στόχος των μεταναστών και βασική οδηγία προς τις οικογένειές τους ως προς τον τρόπο διάθεσης των αμερικανικών εμβασμάτων ήταν η αγορά νέων κτημάτων ή η επανάκτηση εκείνων που είχαν χαθεί με τους πλειστηριασμούς. Η κατοχή γης εξασφάλιζε ένα μέσο βιοπορισμού για εκείνους που είχαν μείνει πίσω, καθώς και για όσους παλιννοστούσαν και δεν είχαν προλάβει να μνηθούν στην Αμερική σε κάποια τέχνη ή στο εμπόριο. Στο νοητικό ορίζοντα των πρώτων απόδημων η γη παρέμενε η ασφαλέστερη επένδυση, πηγή οικονομικής δύναμης και κοινωνικού κύρους, γι' αυτό και η απόκτησή της σηματοδοτούσε τις περισσότερες φορές την εκπλήρωση του μεταναστευτικού σχεδίου. Η μεγάλη ζήτηση, όμως, των κτημάτων επέφερε σταδιακά την κατακόρυφη αύξηση της αξίας τους, σε ορισμένες περιοχές πάνω από 50% επί της αρχικής. Η διαφορά αυτή θα πρέπει να συσχετισθεί και με το γεγονός ότι η τιμή τους είχε ήδη υποστεί μείωση λόγω των αγροτικών κρίσεων, της οικονομικής δυσπραγίας των κατοίκων αλλά και των εσπευσμένων πωλήσεων από όσους ήθελαν να εξοικονομήσουν τα ναύλα για την Αμερική (Καλπούζος, 1917, σελ. 139). Έτσι, στην επαρχία των Πατρών κτήματα ποτιστικά, τα οποία πριν από τη μετανάστευση αποτιμούνταν στις 500 δραχμές το στρέμμα, εκτινάχτηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1910 στις 1.200 δραχμές, ενώ τα ξερικά από 70 δραχμές ξεπέρασαν τις 200 δραχμές το στρέμμα (Δογάνης, ό.π., σελ. 69-70). Στην Τεγέα την ίδια περίοδο ένα στρέμμα καλής ποιότητας αξίας 400-500 φράγκων, πωλούνταν στα 1.200-1.500 φράγκα (Δημητρακόπουλος, ό.π., σελ. 89). Ανάλογες αυξήσεις παρατηρούνταν στη Μεγαλόπολη,³⁰ ενώ στο δήμο Σπαρτιατών η αξία των κτημάτων είχε σε πολλές περιπτώσεις δεκαπλασιαστεί (Θεοδωρόπουλου, 1903, σελ. 11). Στη Ζάκυνθο οι μεγαλοκτηματίες οι οποίοι δεν έβρισκαν κανένα οικονομικό ενδιαφέρον στη γεωργία μετά τη σταφιδική κρίση, επέλεξαν να πωλήσουν την περιουσία τους στους κεφαλαιούχους παλιννοστούντες και να εγκατασταθούν στην Αθήνα. Σε μια τέτοια περίπτωση κτήμα που αγοράστηκε 12.000 δρχ. στα τέλη της πρώτης δεκαετίας μεταπωλήθηκε μέσα σε ένα περίπου χρόνο σε μετανάστη στο ποσό των 16.500 δρχ. (Δαμίρης, ό.π., σελ. 27). Στη Θήβα το ελαιόδεντρο το οποίο πριν το 1901 άξιζε κατά 10-15 δραχμές, τη δεκαετία του 1910 ξεπερνούσε τις 30 δραχμές (Κόλλιας, 1917, σελ. 165). Ωστόσο, μετά τις υπερβολές που προκάλεσε η εισροή χρυσού και ο ανταγωνισμός μεταξύ των παλιννοστούντων, η αξία των κτημάτων φαίνεται ότι σταδιακά σταθεροποιήθηκε (Μασκαλέρης, ό.π., σελ. 99).

Τέλος, τα εμβάσματα τροφοδότησαν και συντήρησαν την ίδια τη μεταναστευτική διαδικασία για μεγάλο χρονικό διάστημα. Για κάποιους αποτέλεσαν το κίνητρο ή το μέσο της αποδημίας, για άλλους προϋπόθεση της παραμονής τους στη γενέτειρα. Εξασφάλιζαν κατ' αρχάς τα ναύλα του υπερατλαντικού ταξιδιού για τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Έχοντας ξεπληρώσει το κόστος του δικού του ταξιδιού, για το οποίο είχε επιβαρυνθεί συνολικά η οικογένεια, ο μετανάστης αναλάμβανε με τη σειρά του με

30. Θάβρος Καλαμών, 9/12/1917.

αίσθημα καθήκοντος τα έξοδα της αναχώρησης των συγγενών του, απαλλάσσοντάς τους από την προσφυγή στους τοκογλύφους (Δογάνης, ό.π., σελ. 69· Μηνόπουλος, ό.π., σελ. 80· Σακελλάριος, ό.π., σελ. 128-129). Η αποστολή χρημάτων για την αγορά του εισιτηρίου στα τοπικά πρακτορεία ή η προπλήρωσή του από την Αμερική αποτελούσε βασική μέριμνα για εκείνους οι οποίοι έβλεπαν ότι τα εμβάσματά τους δεν θα επαρκούσαν για να συντηρήσουν πολυμελείς οικογένειες ή ότι, με δεδομένες τις ευκαιρίες στην Αμερική, δεν άξιζε να συγκρατήσουν τους συγγενείς τους στην πατρίδα.

Εξίσου ισχυρή ήταν και η δύναμη που ασκούσαν τα εμβάσματα προς όσους κατοίκους της κοινότητας τα στερούνταν. Ενθάρρυναν οικογένειες να συμμετάσχουν και αυτές στη μαζική αποδημία με την αποστολή κάποιου μέλους τους και να εξασφαλίσουν μελλοντικά πρόσβαση στον πλούτο που υποσχόταν η Αμερική. Ταυτόχρονα όμως τα εμβάσματα των αποδημών διασφάλισαν την παραμονή στον τόπο αρκετών μελών της οικογένειας, παρέχοντάς τους εγγυήσεις για μια αξιοπρεπή διαβίωση και ενασχόληση με την ενισχυμένη οικογενειακή ιδιοκτησία ή ακόμα και για κοινωνική και επαγγελματική ανέλιξη μέσα από τη σύναψη ενός «πετυχημένου» κοινωνικά γάμου, την πρόσβαση στη μόρφωση, την άσκηση κάποιου μικροαστικού επαγγέλματος. Βεβαίως, σε κάποιες περιπτώσεις, λειτούργησαν δεσμευτικά για όσους επιφορτίστηκαν αποκλειστικά με τη συντήρηση των ηλικιωμένων γονέων ή της όποιας πατρικής περιουσίας σε κοινότητες με περιορισμένες παραγωγικές δυνατότητες, ανεπαρκείς υποδομές και υπηρεσίες.

Τα εμβάσματα εξυπηρέτησαν, λοιπόν, τις ιδεολογικές και παραγωγικές λειτουργίες συνολικά της αγροτικής οικογένειας. Η μετανάστευση στην Αμερική αντί να αποδιοργανώσει, ισχυροποίησε το οικογενειακό κύτταρο ως οικονομική μονάδα μπροστά στους κλυδωνισμούς που δεχόταν από τον εκχρηματισμό της οικονομίας και συνέσφιξε ακόμα περισσότερο τους εσωτερικούς δεσμούς του. Λειτούργησε ως βαλβίδα ασφαλείας μπροστά στην απορρύθμιση της οικογένειας που επέφεραν ο αγροτικός υπερπληθυσμός και οι οικονομικές κρίσεις, ενώ, ταυτόχρονα, διασφάλισε την αναπαραγωγή της (Τσουκαλάς, 2006, σελ. 145-159). Μέσα από τη συνεχή αποστολή ενός σημαντικού μέρους των κερδών του ο μετανάστης απέτρεψε το ξεπούλημα της πατρογονικής ιδιοκτησίας στους τοκογλύφους, επαύξησε σε πολλές περιπτώσεις την ακίνητη περιουσία, κάλυψε τις αυξανόμενες βιοτικές ανάγκες, ενίσχυσε τις ελπίδες και ταυτόχρονα δημιούργησε προϋποθέσεις ανοδικής κινητικότητας για όλα τα μέλη.

